

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи

ТИТАРЕНКО Вікторія Володимирівна

**РОЛЬ АРТ-ТЕРАПІЇ В РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ТА
САМОВИРАЖЕННЯ У ДІТЕЙ**

спеціальність: 053 – Психологія
освітньо-професійна програма – Психологія

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи ПСЗ-41
В. В. Титаренко

Науковий керівник:
к.пс.н., О. А. Притула

ТЕРНОПІЛЬ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В КОНТЕКСТІ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ	5
1.1. Визначення арт-терапії та її основні принципи.....	5
1.2. Роль арт-терапії у психологічному розвитку дітей.....	8
1.3. Значення арт-терапії для розвитку креативності та самовираження у дітей.....	11
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ В СТИМУЛЮВАННІ КРЕАТИВНОСТІ ТА САМОВИРАЖЕННІ ДІТЕЙ ...	15
2.1. Психологічні механізми застосування арт-терапії.....	15
2.2. Методи арт-терапії для стимулювання креативних здібностей у дітей.....	17
2.3. Підвищення самовираження дітей через мистецтво арт-терапії.....	19
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНІК АРТ-ТЕРАПІЇ	23
3.1. Організація та методи дослідження.....	23
3.2. Результати дослідження ролі арт-терапії у розвитку дітей.....	25
3.3. Рекомендації щодо використання арт-терапії у самовираженні дітей.....	28
ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні виклики у розвитку дітей: зростаючий стрес, депресія, тривожність та інші психологічні проблеми серед дітей стають дедалі актуальнішими. Арт-терапія ефективний інструмент для розслаблення, вираження емоцій та зниження рівня стресу у дітей. У сучасному світі креативність та інновації вважаються ключовими навичками для успіху в різних сферах життя. Арт-терапія стимулює творчий розвиток дітей, допомагаючи їм розвивати уяву, експериментувати та шукати нетрадиційні рішення.

Діти, які мають можливість виражати себе через мистецтво та арт-терапію, частіше розвивають позитивну самооцінку, емоційну інтелігентність та соціальну компетентність. Саме це допомагає самовираженню та соціальній адаптації. Арт-терапія поєднує в собі елементи мистецтва, психології та терапії, що робить її унікальним інструментом для розвитку дітей, який враховує їхні індивідуальні потреби та можливості.

Арт-терапія виявляється ефективною не лише для дітей з психологічними проблемами, але й для дітей з різними формами особливостей розвитку. Це стає актуальним у контексті руху до інклюзивної освіти та створення сприятливого середовища для всіх дітей.

Об'єкт дослідження – процеси та результати застосування арт-терапії у дітей щодо їхнього розвитку креативності та самовираження.

Предмет дослідження – техніки, методи та підходи, використовувані в арт-терапії, а також їх вплив на психологічний та творчий розвиток дітей.

Мета дослідження полягає у вивченні та розумінні ролі арт-терапії у розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей.

Завдання дослідження полягає у розгляді наступних питань:

1. Ознайомлення з наявними дослідженнями та теоретичними підходами до арт-терапії у дитячій психології.
2. Створення або використання існуючих інструментів для збору даних

про вплив арт-терапії на креативність та самовираження у дітей.

3. Проведення заходів з арт-терапії з дітьми, збір та обробка даних про їхній розвиток креативності та самовираження до та після проведення заходів.

4. Аналіз та інтерпретація отриманих даних для визначення впливу арт-терапії на розвиток креативності та самовираження у дітей.

5. Створення висновків щодо результатів дослідження та розробка рекомендацій для практики та подальших досліджень.

Методи дослідження: Експериментальне дослідження, опитування та анкетування, спостереження, групові дискусії.

База дослідження: Комунальна установа Інклюзивно-ресурсний центр Прилісненської сільської ради.

Структура роботи: Робота складається із вступу, 3 розділів, висновку та списку використаних джерел (... найменувань). Загальний обсяг бакалаврської роботи складає 36 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В КОНТЕКСТІ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ

1.1. Визначення арт-терапії та її основні принципи

Зміна підходів у системі освіти, спрямованих на розвиток особистості, створює попит на методи та практики, спрямовані на розвиток креативності та самовираження. Арт-терапія може бути ключовим елементом такого нового підходу.

В останні роки було проведено дослідження, що підтверджують ефективність арт-терапії у покращенні емоційного стану, психічного здоров'я та креативності у дітей. Актуальність роботи полягає в тому, щоб узяти до уваги ці наукові докази та розглянути їх у контексті сучасних потреб та можливостей.

Проблеми розробки наукових аспектів арт-терапії вбачаємо у роботах О. Біди, О. Вознесенської, А. Грішиної, Л. Калініної, Б. Карвасарського, О. Копитіна, Л. Лебедевої, Л. Середа, О. Смілянець, О. Сороки.

Засновником арт-терапії як окремого напрямку в науці вважається британський художник А. Хілл. Саме він виявив, що практика мистецтва допомагає пацієнтам відволіктися від своєї травми. У 1942 році А. Хілл вперше використав термін арт-терапія, а вже у 1945 році опублікував свої ідеї в художній книзі «Мистецтво проти хвороб». А. Хілла назначили президентом Британської асоціації арт-терапевтів.

Арт-терапія - це форма психотерапії, яка використовує творчість і мистецтво (такі як малювання, скульптура, музика, танець) для виявлення, вираження та обробки емоційних та психологічних проблем. Основним принципом арт-терапії є те, що сам процес творчості може бути терапевтичним і сприяти змінам у психічному стані, емоційному благополуччі та самовираженні.

Одним із досить цікавих визначень арт-терапії може бути визначення, що належить докторові Артуру Рубінштейну. Він визначив арт-терапію як "форму психотерапії, в якій художня діяльність використовується як метод лікування". Це визначення чітко підкреслює, що в арт-терапії творчість і мистецтво використовуються для покращення психічного стану та психологічного благополуччя людини.

Відзначимо, що основні принципи арт-терапії включають:

1. Неоцінююче середовище. Арт-терапевт створює безпечне, підтримуюче середовище, де клієнт може вільно виражати себе без страху критики чи осуду.

2. Самовираження. Арт-терапія сприяє розвитку самовираження, допомагаючи клієнтам знаходити альтернативні способи вираження своїх почуттів та думок.

3. Відкритість до інтерпретації. Арт-терапія підтримує відкритість до різноманітних інтерпретацій творчих робіт. Це дозволяє клієнтам розглядати свої твори як спосіб розуміння своїх внутрішніх процесів.

4. Інтеграція. Арт-терапія може інтегрувати різні форми мистецтва та творчі техніки, а також інші методи психотерапії для досягнення кращого розуміння та підтримки клієнтів.

5. Індивідуалізація. Арт-терапія підлаштовується під індивідуальні потреби та особливості кожного клієнта. Кожна терапевтична сесія адаптується з урахуванням вікових особливостей, особистісних характеристик та потреб клієнта.

Дані принципи допомагають створити ефективну та підтримуючу основу для роботи арт-терапії з клієнтами, незалежно від їхнього віку, психологічних потреб та інтересів. Шляхом використання творчості та мистецтва арт-терапевти надають клієнтам можливість розкрити свій потенціал, знайти внутрішній ресурс та здатність до змін.

Арт-терапія фокусується на процесі творчості, а не на кінцевому продукті. Важливий сам процес творіння та взаємодія з матеріалами. Співпраця

між клієнтом і арт-терапевтом важлива для досягнення терапевтичних цілей. Відношення довіри та взаєморозуміння сприяють успішному процесу.

Арт-терапія сприяє розвитку творчого мислення та уяви. Вона допомагає клієнтам розширювати свій кругозір, досліджувати нові ідеї та шукати нетрадиційні рішення проблем.

Важливо зазначити, що арт-терапія за своєю сутністю не лише допомагає впоратися із наявними психологічними травматичними подіями, але й забезпечує прецедент розкриття особистості [20, с. 718]. Арт-терапія сприяє всебічному розвитку особистості, включаючи когнітивний, емоційний, соціальний та фізичний аспекти. Вона допомагає розвивати навички спілкування, вирішення конфліктів, критичного мислення та інших ключових навичок. Допомагає виражати свої почуття, емоції та думки, які важко висловити словами.

Звернемо увагу на принципи, які відображають фундаментальні аспекти арт-терапії, що спрямовані на сприяння психологічному здоров'ю, саморозвитку та самовираженню клієнтів через творчий процес.

- Зосередження на процесі. У роботі з клієнтами арт-терапевт зосереджується на самому процесі творення, а не на результаті. Це дозволяє клієнтам вільно виражати свої думки та почуття, не ставлячи перед собою вимог щодо кінцевого продукту.
- Стимулювання самоаналізу, адже самеарт-терапія стимулює самоаналіз та саморефлексію, допомагаючи клієнтам краще розуміти свої емоції, думки та поведінку через виразне мистецтво.
- Арт-терапія сприяє розвитку рефлексивних навичок, які допомагають клієнтам відстежувати свої зміни та розвиток через творчий процес.
- Розвиток самосвідомості, яке допомагає клієнтам краще розуміти себе, свої потреби та бажання через виразне мистецтво арт-терапії
- Взаємодія та емпатія, аджеарт-терапевт виявляє емпатію та встановлює позитивні взаємовідносини з клієнтами, що стимулює їхній процес самовираження та розвиток.

- Стимулювання креативності: Арт-терапія сприяє розвитку креативних здібностей, впроваджуючи інноваційні та нетрадиційні методи виразного мистецтва.

Отже, арт-терапія враховує індивідуальні потреби та характеристики кожного клієнта, надаючи персоналізовані підходи до терапевтичного процесу, а також стимулює позитивне підкріплення та підтримку, підвищуючи самооцінку та віру в свої сили.

1.2. Роль арт-терапії у психологічному розвитку дітей

Роль арт-терапії у психологічному розвитку дітей є важливою та багатогранною. Даний напрямок надає дітям можливість виразити свої почуття, думки та емоції шляхом мистецької творчості. Це допомагає їм розуміти свої власні почуття та виражати їх у безпечному середовищі. Арт-терапія може допомагати дітям управляти своїми емоціями та розвивати навички емоційної регуляції.

Через арт-терапію діти мають можливість розвивати свою креативність та уяву. Вони навчаються думати за межами установлених рамок та шукати нетрадиційні способи вираження своїх ідей. Зазвичай діти зосереджуються на своїх потребах та знаходити конструктивні шляхи розв'язання проблем.

Групові сесії арт-терапії можуть сприяти розвитку соціальних навичок дітей, таких як спілкування, співпраця та співчуття. Вони навчаються сприймати та реагувати на інші думки та почуття, що сприяє формуванню емпатії та розумінню інших.

Самопізнання, також здійснюється через арт-терапію, яка допомагає дітям краще розуміти себе, свої внутрішні почуття та переживання. Шляхом творчості вони можуть виявляти свої сильні сторони, слабкі сторони та потреби. Важливою складовою ролі арт-терапії є терапевтична підтримка, яка

надає їм можливість виразити свої почуття та працювати над їхнім зціленням через творчий процес.

Тому, значення арт-терапії у психологічному розвитку дітей є корисним для їхнього емоційного, соціального та когнітивного зростання. Надає можливість вирішувати проблеми та долати труднощі через творчий процес. Успіх у створенні власних творів може підвищити самоповагу та впевненість дитини у власних здібностях та можливостях.

Процес малювання, ліплення або іншої творчості сприяє розвитку дрібних моторних навичок у дітей, що може бути особливо корисним для молодших вікових груп. Регулярне заняття арт-терапією може служити профілактикою психологічних проблем у дітей, зменшуючи ризик стресу, тривоги та депресії.

Арт-терапія стимулює уяву та творче мислення, що сприяє розвитку гнучкості мислення та здатності до вирішення проблем. Для дітей, які пережили стресові ситуації, такі як переїзд, розлучення батьків або втрата близької людини, арт-терапія може допомогти в адаптації до нових умов та зменшенні психологічного дискомфорту [21, с. 685].

Розглянемо важливість арт-терапії у психологічному розвитку дітей та її потенціал у покращенні їхнього благополуччя та самореалізації.

1. Розвиток сприйняття та відчуття. Через використання різноманітних мистецьких матеріалів та технік, арт-терапія сприяє розвитку сприйняття та відчуття у дітей. Вони вчаться розрізняти форми, кольори, текстури та інші характеристики мистецьких об'єктів.
2. Стимулювання відкритості до нового. Арт-терапія розширює світогляд дітей, показуючи їм різноманітність творчих можливостей та стилів виразності. Це сприяє їхній відкритості до нових ідей, досліджень та пізнання світу.
3. Сприяння здоровому розвитку особистості. Арт-терапія сприяє цілісному розвитку особистості дитини, враховуючи її фізичні, емоційні, соціальні

та когнітивні аспекти. Вона сприяє гармонійному розвитку всіх сфер особистості.

4. Формування позитивних життєвих стратегій. Арт-терапія надає дітям можливість експериментувати з різними способами вираження себе та розв'язання проблем. Це допомагає їм розвивати позитивні життєві стратегії та вирішувати складні ситуації.
5. Сприяння інтеграції та самореалізації. Арт-терапія сприяє інтеграції різних аспектів особистості дитини та її самореалізації. Вона допомагає дітям відчувати гармонію між своїми внутрішніми потребами та зовнішнім світом.

Слід зазначити, що дані аспекти підкреслюють важливість арт-терапії як засобу психологічного підтримки та розвитку для дітей. Її різноманітні методи та підходи надають дітям можливість розкрити свій потенціал та виразити себе через творчість і мистецтво.

Арт-терапія може бути використана для зміцнення зв'язку між дітьми та їхніми батьками. Заняття мистецтвом можуть стати спільним проведенням часу, який сприяє взаєморозумінню, розвитку творчості та відкритому спілкуванню.

Через творчий процес арт-терапія сприяє розвитку унікальної особистості кожної дитини. Вона допомагає виявити і розкрити їхні індивідуальні потенціали та таланти. А також сприяє розвитку внутрішніх ресурсів для подолання труднощів та стресу. Надає можливість використовувати свою творчість та уяву для знаходження рішень та заспокоєння у складних ситуаціях.

У групових сесіях арт-терапії діти мають можливість спілкуватися, співпрацювати та співпереживати один одному через спільне творчість. Це сприяє збагаченню міжособистісних відносин, розвитку дружби, взаєморозуміння та підтримки один одного.

Відзначимо, що арт-терапія може бути використана в освітній діяльності для залучення дітей до навчання та стимулювання їхнього інтересу до навчання

через творчий процес. Через творчий процес арт-терапії діти вивчають різноманітні культурні та естетичні вирази, що сприяє розвитку толерантності та прийняття різноманітності.

Діти, які зазнали травматичних подій або важких життєвих ситуацій, можуть знайти підтримку та відвертість у творчості через арт-терапію. Вона допомагає їм виразити свої емоції та знайти шляхи подолання складних випробувань.

Участь у арт-терапевтичних активностях може допомогти дітям знизити рівень агресії та конфліктів. Вони вчаться перенаправляти свою енергію та негативні емоції у творчість, замість вираження їх через агресивне поведінку. Арт-терапія може бути ефективним засобом підготовки дітей до дорослого життя, навчаючи їх творчому мисленню, розв'язанню проблем, співпраці та самовираженню.

Отже, кожна дитина має свої унікальні сильні сторони та таланти. Арт-терапія допомагає розвивати ці сильні сторони, сприяючи самореалізації та досягненню потенціалу. Через успіхи в творчості діти отримують підтвердження своєї здатності та цінності, що сприяє підвищенню самоповаги та позитивного ставлення до себе. Тому, вагома роль арт-терапії у психологічному, емоційному та соціальному розвитку дітей, сприяючи їхньому гармонійному зростанню та самореалізації.

1.3. Значення арт-терапії для розвитку креативності та самовираження у дітей

Арт-терапія має значний вплив на розвиток креативності та самовираження у дітей. Адже це надає дітям можливість експериментувати з різноманітними художніми матеріалами, техніками та виразними формами, що

сприяє розвитку їх творчого мислення та уяви, самовираження, розвитку емоційного інтелекту, розвитку соціальних навичок.

Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. Арт-терапія ненав'язливо зцілює психіку, знайомить з навколишнім світом, що дозволяє побачити світ навколо себе прекрасним і гостинним [15, с. 65].

Саме, арт-терапія є потужним інструментом для розвитку особистості дитини, її творчих здібностей та психологічного благополуччя. Через створення художніх робіт діти можуть краще розуміти себе, свої інтереси, цінності та потреби.

Арт-терапія має велике значення для розвитку креативності у дітей. Розглянемо наступні способи:

- Стимулювання уяви та творчого мислення. Арт-терапія надає дітям можливість експериментувати з різноманітними художніми матеріалами та техніками. Це сприяє розвитку їх творчих здібностей та уяви.
- Розвиток критичного мислення. Через процес створення художніх робіт діти навчаються розв'язувати проблеми та шукати альтернативні шляхи виразу своїх ідей.
- Підтримка самовираження. Арт-терапія надає можливість дітям виразити свої почуття, думки та емоції через малювання, ліплення, макетування, що сприяє розвитку їхньої самосвідомості та самовираження.
- Розвиток інноваційного мислення. У процесі арт-терапії діти вчаться думати творчо та знаходити нетрадиційні шляхи вирішення завдань, що сприяє розвитку їхньої інноваційної готовності.
- Сприяння розвитку особистості. Арт-терапія допомагає дітям краще розуміти себе, свої інтереси, цінності та потреби через виявлення їхніх унікальних творчих виразів.

Отже, арт-терапія є потужним інструментом для стимулювання креативності у дітей та розвитку їхньої особистості загалом. Робота з мистецтвом може бути розслабляючою та успішно використовуватися для зниження рівня стресу та тривоги у дітей.

Під час творчого процесу діти занурюються в свою роботу, що сприяє поліпшенню їхньої здатності до уважного спостереження та концентрації. Робота з художніми матеріалами допомагає дітям розвивати моторику рук та координацію рухів, що є важливим для їхнього фізичного розвитку.

Важливо зауважити, що пошук власної ідентичності, також здійснюється завдяки арт-терапії, адже вона допомагає дітям розкрити свою унікальну ідентичність через творчий процес та вираз своїх уподобань та інтересів.

В цілому, арт-терапія є важливим інструментом для розвитку креативності, самовираження та психологічного благополуччя дітей. Цей підхід дозволяє їм не лише розвивати мистецтво, а й розвивати різні аспекти особистості та відкривати нові можливості для самовираження.

Арт-терапія може включати різноманітні мистецькі форми, такі як живопис, кераміка, колаж, танець, музика та інші. Через використання творчого процесу і створення мистецьких творів людина може зосередитися на своїх емоціях і переживаннях, знайти способи виразити те, що неможливо висловити словами, і знайти способи самовираження.

Розглянемо, як арт-терапія відіграє ключову роль у розвитку самовираження у дітей.

1. Стимулювання творчості. Через мистецтво діти можуть відчувати свободу виразу та випробувати різні форми виразу. Вони можуть експериментувати з кольорами, формами, текстурами та ідеями, що допомагає їм розвивати свої унікальні творчі здібності.
2. Вираження почуттів та емоцій. Часто діти мають складнощі у вираженні своїх почуттів словами. Арт-терапія дозволяє їм використовувати

мистецтво як засіб вираження емоцій, навіть тих, які можуть бути складними або неприємними.

3. Розвиток самосприйняття. Шляхом створення мистецьких робіт діти можуть краще зрозуміти себе, свої інтереси, бажання та потреби. Вони можуть виявити свої сильні сторони та навички, а також визначити області, де вони хочуть розвиватися.
4. Підвищення самооцінки. Успішне виконання мистецьких завдань може підвищити самооцінку дитини. Коли вони бачать результати своєї роботи та отримують позитивну зворотну відгуку, це може допомогти їм відчувати себе більш впевнено.

Арт-терапія є важливим інструментом для розвитку самовираження у дітей. Вона надає дітям можливість виразити себе, розвиває їх творчість, допомагає краще зрозуміти себе та оточуючий світ, а також сприяє підвищенню їхньої самооцінки та впевненості.

Отже, значення арт-терапії для розвитку креативності та самовираження у дітей важливе та багатогранне. Цей метод не лише стимулює творчість та розвиває моторику дітей, але й допомагає їм виражати свої емоції, розвивати внутрішній світ та збагачувати світогляд через художній вираз. Арт-терапія створює безпечне середовище, де діти можуть вільно виражати себе та досліджувати свої почуття, а це в свою чергу сприяє психологічному здоров'ю та розвитку особистості. Таким чином, арт-терапія є важливим інструментом для підтримки і розвитку дитячої творчості, самовираження та психологічного благополуччя.

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ В СТИМУЛЮВАННІ КРЕАТИВНОСТІ ТА САМОВИРАЖЕННІ ДІТЕЙ

2.1. Психологічні механізми застосування арт-терапії

Арт-терапія використовує різноманітні психологічні механізми для покращення психічного здоров'я та стимулювання креативності, для підвищення самооцінки у дітей через різноманітні творчі процеси. Розглянемо деякі з цих механізмів:

1. Емоційне вираження. Арт-терапія дозволяє дітям вільно виражати свої емоції через мистецькі матеріали і техніки. Це може допомогти знижувати рівень стресу та покращувати емоційне самопочуття, що в свою чергу підвищує самооцінку.
2. Самовираження. Арт-терапія стимулює дітей виявляти свої унікальність та індивідуальність через творчість. Коли діти бачать результати своєї роботи, вони можуть почувати себе більш цінними та важливими.
3. Позитивне підкріплення. Участь у творчих процесах арт-терапії може призводити до позитивного підкріплення та підтримки з боку терапевта та однолітків. Це може допомогти підсилувати віру в себе та впевненість у власних можливостях.
4. Самовизначення. Через арт-терапію діти можуть краще розуміти себе, свої почуття та бажання. Це сприяє формуванню позитивної самоідентифікації та самовизначення.
5. Розвиток творчості. Участь у різноманітних творчих процесах допомагає дітям розвивати свою творчість, уяву та креативне мислення. Це може підвищити їхню впевненість у власних здібностях та здатність до самореалізації.

Дані психологічні механізми можуть працювати разом або окремо для підвищення самооцінки у дітей через арт-терапію. Участь у творчих процесах

допомагає дітям розвивати нові навички та вміння, що може позитивно впливати на їхню самооцінку через відчуття досягнення та зростання.

Мистецька творчість дозволяє людям висловлювати свої почуття та думки, які можуть бути важко виразити словами. Це допомагає підвищити самосвідомість та розуміння власного внутрішнього стану. Мистецтво часто використовує символи, які можуть мати особливе значення для кожної дитини. Через роботу з символами діти розуміють свої неусвідомлені переживання.

Робота з мистецтвом сприяє розвитку візуального мислення, креативності та уяви. Це може допомогти у вирішенні проблем та знаходженні нових підходів до ситуацій. Особливо корисне для тих, хто відчувається безпорадним у звичайних ситуаціях.

Групові сесії арт-терапії сприяють розвитку навичок спілкування, співпраці та спільної творчості. Це може бути особливо корисним для дітей зі зниженою соціальною взаємодією або відчуттям самотності. В процесі мистецької творчості діти занурюються в "зону потоку", коли вони повністю поглиблюються у свою роботу та відчувають повний поглиблений фокус.

Арт-терапія дозволяє дітям переробляти та перетворювати свій негативний досвід в творчість. Цей процес може допомогти знизити рівень стресу та покращити загальний психічний стан. Робота з мистецтвом сприяє розвитку інсайту - внутрішнього розуміння та осмислення своїх думок, почуттів та поведінки. Діти знаходять нові способи розуміння себе та своєї життєвої ситуації через творчий процес.

Отже, психологічні механізми спільно допомагають дітям розвивати внутрішній ресурс, виражати свої почуття, знаходити нові способи вирішення проблем та покращувати своє психічне здоров'я. Арт-терапевтичні методи є джерелом релаксації та відпочинку для дітей. Процес творчості може допомогти знизити рівень тривоги та стресу, а також покращити настрій.

2.2. Методи арт-терапії для стимулювання креативних здібностей у дітей

Ефективність методів арт-терапії для стимулювання креативності у дітей може залежати від їхнього віку, індивідуальних потреб та властивостей. Однак, деякі загальні методи можуть бути особливо корисними. Ось кілька з них:

- Вільне малювання та малювання за мотивами. Можливість дітям виразити свої думки, почуття та уявлення шляхом вільного малювання або малювання за конкретними мотивами стимулює їхню творчість та уяву.
- Колаж. Робота з колажем допомагає дітям використовувати різноманітні матеріали та об'єкти для створення нових образів та ідей. Саме це сприяє їхній креативності та уяві.
- Скульптура та моделювання. Робота з різними матеріалами для створення скульптур або моделей розширює дітям їхні творчі можливості та дає можливість використовувати тривимірний простір для вираження ідей.
- Театральна діяльність. Імпровізація, рольові ігри та театральні вправи розвивають креативність у дітей, допомагаючи їм розгорнути уяву та експериментувати з різними ролями та ситуаціями.
- Експерименти з кольором та текстурою. Створення умов дітям для використання різноманітних кольорів та матеріалів щоб відобразити мистецькі роботи стимулює їхню креативність та допомагає їм відкривати нові способи вираження себе.

Зауважимо, що дані методи можуть бути ефективними для стимулювання креативності у дітей, проте важливо також бути гнучкими та враховувати індивідуальні потреби та інтереси кожної дитини.

Робота з глиною дозволяє дітям вільно та творчо виражати свої ідеї. Вони можуть створювати різні фігури, форми та об'єкти за допомогою рук, що сприяє розвитку їхньої креативності та моторики.

Використання слів, поезії та літературних творів для створення мистецьких проєктів може стимулювати креативність дітей через розвиток їхнього мовлення та літературної уяви.

Пропонування дітям можливості працювати з різними текстурами, такими як фарби, глина, пісок тощо, може стимулювати їхню уяву та креативність. Вони можуть експериментувати зі змішуванням матеріалів та створювати унікальні текстурні ефекти.

Робота над спільними проєктами в групі може сприяти обміну ідеями та співпраці між дітьми. Це дозволяє їм навчатися від один одного та стимулює розвиток їхньої креативності через взаємодію.

Арт-терапія - це чудовий спосіб стимулювати креативність у дітей, допомагаючи їм виражати свої почуття та думки через мистецтво. Корисними для стимулювання креативності у дітей є методи арт-терапії: малювання без обмежень, моделювання з глини або пластиліну, кольоротерапія, казкотерапія та інші.

Розглянемо казкотерапію, адже це чудовий спосіб розвивати креативність у дітей, сприяти їхньому емоційному розвитку та вдосконаленню мовлення. Ось декілька ідей, які можна використовувати для стимулювання креативності через казкотерапію:

- створення власних казок;
- рольові ігри на основі казок;
- малювання або виготовлення іграшок, пов'язаних з казками;
- розповідання казок;
- казкові театральні вистави.

Загалом, казкотерапія може бути чудовим інструментом для стимулювання креативності та розвитку різних навичок у дітей. Важливо дозволяти їм вільно виражати свою уяву та відчувати радість від творчого процесу.

Зауважимо, що музикотерапія може бути дуже корисною для розвитку креативності у дітей. Музика має потужний вплив на розвиток різних аспектів особистості, включаючи креативність, емоційний інтелект, та соціальну взаємодію. Ось кілька способів, які можуть використовуватися в музикотерапії для розвитку креативності у дітей:

- Імпровізація, тобто заохочення дітей експериментувати зі звуками та ритмами, дозволяючи їм створювати свою власну музику без обмежень.
- Творчість зі звуками, особливо використання різних музичних інструментів для творчого використання дітьми.
- Музичні ігри, як гра в ритмічні ігри, музичні головоломки або імпровізаційні ігри сприяє креативному мисленню.
- Емоційний вираз музикою є відмінним способом для дітей висловлювати свої емоції та думки через звук.

Отже, методи можуть бути використані окремо або в поєднанні для стимулювання креативності у дітей під час арт-терапії. Ключовою є спроба створити середовище, де діти відчують свободу та підтримку для вираження своєї уяви та індивідуальності.

2.3. Підвищення самовираження дітей через мистецтво арт-терапії

Підвищення самовираження дітей через мистецтво арт-терапії - це процес, який може бути надзвичайно корисним для їхнього розвитку. Діти мають можливість обирати різноманітні матеріали для своїх творчих проєктів, що допомагає їм знайти способи виразити свої думки та почуття. Арт-терапевт створює безпечне середовище, де діти можуть виражати себе так, як вони відчують, не впливаючи на їхню індивідуальність.

Різноманітні завдання та вправи у арт-терапії допомагають розвивати уяву та творчий потенціал дітей. Через роботу з мистецтвом діти можуть краще зрозуміти себе, свої потреби та бажання. Створення власних мистецьких творів

допомагає дітям відчувати себе цінними та успішними, що сприяє підвищенню їхньої самооцінки та самоповаги.

Важливо, щоб арт-терапевт працював індивідуально з кожною дитиною, враховуючи її потреби та особливості, тим самим стимулюючи її самовираження через мистецтво.

Через творчий процес діти можуть навчитися ефективно спілкуватися з іншими, висловлювати свої думки та почуття. Робота з мистецтвом може спонукати дітей до самопізнання та рефлексії над своїми діями та емоціями. Творчість може допомогти дітям знайти способи відпочити та розслабитися, знизивши рівень стресу та тривоги.

Робота з мистецтвом сприяє розвитку критичного мислення, проблемного розв'язання та інших когнітивних навичок. Під час арт-терапії діти можуть створювати мистецькі проекти, які допомагають їм визначити свої цілі та плани на майбутнє. Працюючи з різними матеріалами та техніками, діти вчаться контролювати свої рухи та дії, що сприяє розвитку внутрішньої самодисципліни.

Піскова терапія є однією з форм арт-терапії, яка допомагає дітям виразити свої почуття, досвід та емоції за допомогою піску та мініатюрних фігурок. Цей метод може дуже ефективно сприяти підвищенню самовираження дітей. Ось як він працює:

- Діти мають можливість вільно маніпулювати піском та фігурками, створюючи сцени або образи, які відображають їхні думки, почуття та досвід.
- Піскова терапія дозволяє дітям використовувати символічні образи для вираження складних емоцій та досвіду. Кожна фігурка може мати свій унікальний смисл для дитини.
- Оскільки діти не завжди можуть знайти слова для своїх почуттів, піскова терапія дозволяє їм виразити себе без використання мови.

- Робота з піском може допомогти дітям заспокоїтися та відчувати емоційне полегшення, допомагаючи їм вирішити конфлікти та стресові ситуації.
- Діти можуть розгортати свою уяву та створювати унікальні історії та сцени за допомогою піску та фігурок.

Тому, піскова терапія може бути дуже ефективним інструментом для підвищення самовираження дітей, особливо тих, хто має складнощі з вираженням емоцій чи спілкуванням.

Танцювальна терапія може бути чудовим засобом підвищення самовираження дітей через мистецтво арт-терапії. Ось як вона може сприяти цьому процесу:

- Танець дозволяє дітям вільно виражати свої емоції та почуття через рухи тіла, допомагаючи їм звільнити накопичений стрес та напругу.
- Танець є формою виразного рухового мистецтва, яка допомагає дітям знайти нові способи вираження себе та своїх почуттів.
- Через танцювальні рухи діти розвивають свідомість про своє тіло, координацію та гнучкість, що може позитивно впливати на їхнє самопочуття.
- Танцювальні рухи допомагають дітям виразити свої внутрішні імпульси та енергію, дозволяючи їм знайти конструктивний спосіб виразити свою активність.
- Танець може бути використаний у груповій терапії для сприяння співпраці та соціальній взаємодії між дітьми, розвиваючи навички спілкування та спільної діяльності.

Зауважимо, що танцювальна терапія відкриває широкі можливості для самовираження дітей та допомагає їм зберігати фізичне та емоційне здоров'я. Це ефективний інструмент для арт-терапевтів, щоб працювати з дітьми, що потребують підтримки в розвитку та самоідентифікації.

Отже, арт-терапія відкриває широкі можливості для розвитку дитячого самовираження, працюючи як індивідуально, так і у груповому форматі.

Важливо, щоб арт-терапевт був досвідченим фахівцем з глибоким розумінням психології дитини та технік мистецтва.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕХНІК АРТ-ТЕРАПІЇ

3.1. Організація та методи дослідження

Дослідження ролі арт-терапії в розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей є цікавою та корисною темою. Ось кілька методик, які проведемо для такого дослідження:

1. Анкетування батьків або вихователів. Проведення опитування, щоб з'ясувати, як вони сприймають зміни у дитячому розвитку після участі в арт-терапевтичних заняттях.

2. Спостереження. Спостерігати за дітьми під час арт-терапевтичних сесій, щоб відстежити їхні реакції, самовираження та розвиток креативних навичок.

3. Експериментальні дослідження. Розробка спеціальних завдань або завдань для дітей під час арт-терапевтичних сесій, а потім порівняння їхніх результатів з результатами дітей, які не брали участі в таких сесіях.

Частота проведення арт-терапевтичних занять залежала від кількох факторів, таких як вік дітей, їхні потреби, доступні ресурси та мета програми. Однак, деякі загальні рекомендації включають:

- регулярність, тобто заняття повинні бути проводитися регулярно, щоб дати дітям можливість розвивати навички та відчувати вплив арт-терапії на тривалості;

- індивідуалізація, коли розглядали потреби кожного учасника та пристосовували розклад занять відповідно до цих потреб;

- контекст занять, які виходячи з ресурсів та можливостей, визначали оптимальну кількість занять на тиждень;

- постійне оцінювання прогресу дітей та впливу арт-терапії на їхній розвиток.

Враховуючи ці фактори, ви можете розробити гнучкий графік занять, який враховує індивідуальні потреби дітей та має потенціал для позитивного впливу арт-терапії на їхній розвиток. Кількість дітей у групі в арт-терапевтичних сесіях може варіюватися в залежності від різних факторів, таких як вік дітей, їхні потреби та цілі програми.

В експериментальному дослідженні ролі арт-терапії в розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей використовували наступні методи арт-терапії:

1. Малювання та живопис. Для малювання під час арт-терапевтичних використовувати різноманітні вправи, які сприяють розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей. Ось декілька ідей:

- вільне малювання, тобто дозвіл дітям малювати все, що вони хочуть, без обмежень. Це сприяє їхній креативності та дозволяє їм вільно виражати свої думки та почуття;
- тематичні завдання, під час яких задано дітям тему для малювання: "Моє улюблене місце", "Моя улюблена казка", "Мої друзі". Це стимулює їх уяву та дозволяє їм детальніше виразити свої думки;
- експресивне малювання, дає можливість мотивувати дітей малювати свої емоції, тобто, "Як я відчуваю себе сьогодні", "Моя радість", "Моя сумна ситуація". За допомогою цього підходу вони виражають свої почуття через мистецтво;
- групове малювання допомагає дітям працювати разом над одним великим аркушем паперу, щоб створити спільний твір мистецтва і сприяє співпраці, комунікації та взаєморозумінню між дітьми;
- малювання за музикою, можливість відтворити музику через малюнок, тобто намалювати те, що вони відчують під час прослуховування. Це стимулює їхню творчість, креативність і самовираження.

2. Ліплення з глини, як чудовий спос для дітей виразити свої почуття, розвинути моторику рук і відчуття простору. Ось декілька ідей для вправ з ліплення:

- вільне ліплення, яке дозволяє дітям ліпити що завгодно, те що прийде на думку. Це можуть бути будь-які об'єкти, тварина, фантастичне створіння або просто форми, які вони випадково створили;
- ліплення за темою, пропонується дітям конкретну тему або ідею для ліплення: "Мій улюблений тваринний герой", "Мое мрійливе місце", "Моя казкова країна". Це сприяє їхній творчості та фантазії;
- ліплення за емоціями, попросіть дітей створення об'єкту або фігури, яка відображає їхні емоції у даний момент. Це може бути смайлик, тварина або абстрактна форма;

2. Музикотерапія: Використання музики, співу, ритму або музичних інструментів для стимулювання творчості та вираження емоцій.

Отже, дані методи можуть бути використані для експериментальної групи у дослідженні, щоб порівняти вплив арт-терапії на розвиток креативних здібностей та самовираження з групою, яка не отримувала такого виду терапії.

3.2. Результати дослідження ролі арт-терапії у розвитку дітей

Учасники дослідження – група дітей віком 5-7 років. У цій віковій категорії діти активно розвивають свої креативні здібності, соціальні навички та самовираження. Вибір дітей цього віку обумовлений важливістю розвитку креативного мислення та емоційного інтелекту на ранньому етапі їхнього життя.

Кількість учасників: 20 дітей. Оптимальна кількість для забезпечення достатньої кількості даних для аналізу, але при цьому достатньо маленька, щоб забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини. Гендерний склад: рівне

представництво хлопчиків та дівчаток (10 хлопчиків і 10 дівчаток) для отримання більш об'єктивних результатів, незалежно від гендерних відмінностей.

Соціальний і культурний контекст. Діти з різних соціально-економічних шарів для забезпечення різноманітності та універсальності результатів дослідження.

Здоров'я та розвиток. Всі діти мають нормальний рівень розвитку без серйозних фізичних або психічних відхилень, щоб уникнути впливу сторонніх факторів на результати дослідження.

Умови проведення дослідження. Місце проведення: Комунальна установа Інклюзивно-ресурсний центр Прилісненської сільської ради.

Матеріали та обладнання: різноманітні художні матеріали: фарби, пензлі, кольорові олівці, папір, глина, тканина, природні матеріали тощо.

Час та тривалість занять: заняття проводилися двічі на тиждень. Тривалість одного заняття: 1 година. Загальна тривалість дослідження: 3 місяці. Така тривалість дозволить спостерігати за прогресом дітей та зробити обґрунтовані висновки щодо впливу арт-терапії.

Методичне забезпечення: використання програм арт-терапії, адаптованих для дітей 5-7 років.

Методи дослідження:

1. Малювання. Техніки: вільне малювання, малювання на задану тему, колективне малювання. Матеріали: фарби, олівці, крейда, фломастери, кольоровий папір. Мета: розвиток уяви, кольорового сприйняття, моторики та здатності до самовираження через образотворче мистецтво.

2. Ліплення. Техніки: ліплення з глини, пластиліну, тіста. Матеріали: глина, пластилін, природні матеріали (камінці, листя), інструменти для ліплення. Мета: розвиток тактильного сприйняття, тривимірного мислення, дрібної моторики та творчої уяви.

3. Аплікація. Техніки: створення колажів з різних матеріалів (папір, тканина, природні матеріали). Матеріали: кольоровий папір, тканина, нитки, природні матеріали, клей, ножиці. Мета: розвиток композиційних навичок, здатності до планування та організації простору, творчої уяви.

4. Музична арт-терапія. Техніки: слухання музики, створення звукових композицій, використання музичних інструментів. Матеріали: дитячі музичні інструменти, записи музики, інструменти для створення звуків. Мета: розвиток слухового сприйняття, ритмічних здібностей, емоційного самовираження.

Інструменти для оцінки креативності та самовираження.

Інтерв'ю з дітьми та спостереження під час індивідуальних та групових занять для оцінки їхніх відчуттів, думок та самовираження. Мета: отримання даних про емоційний стан, рівень задоволеності від занять та самовираження.

Анкети для батьків та педагогів. Опис: анкети, які заповнюють батьки та педагоги для оцінки змін у поведінці, емоційному стані та креативності дітей. Мета: отримання додаткових даних з різних точок зору щодо впливу арт-терапії на дітей.

Використання цих інструментів дозволить комплексно оцінити вплив арт-терапії на розвиток креативних здібностей та самовираження у дітей 5-7 років, забезпечивши детальне розуміння змін, що відбуваються у процесі дослідження.

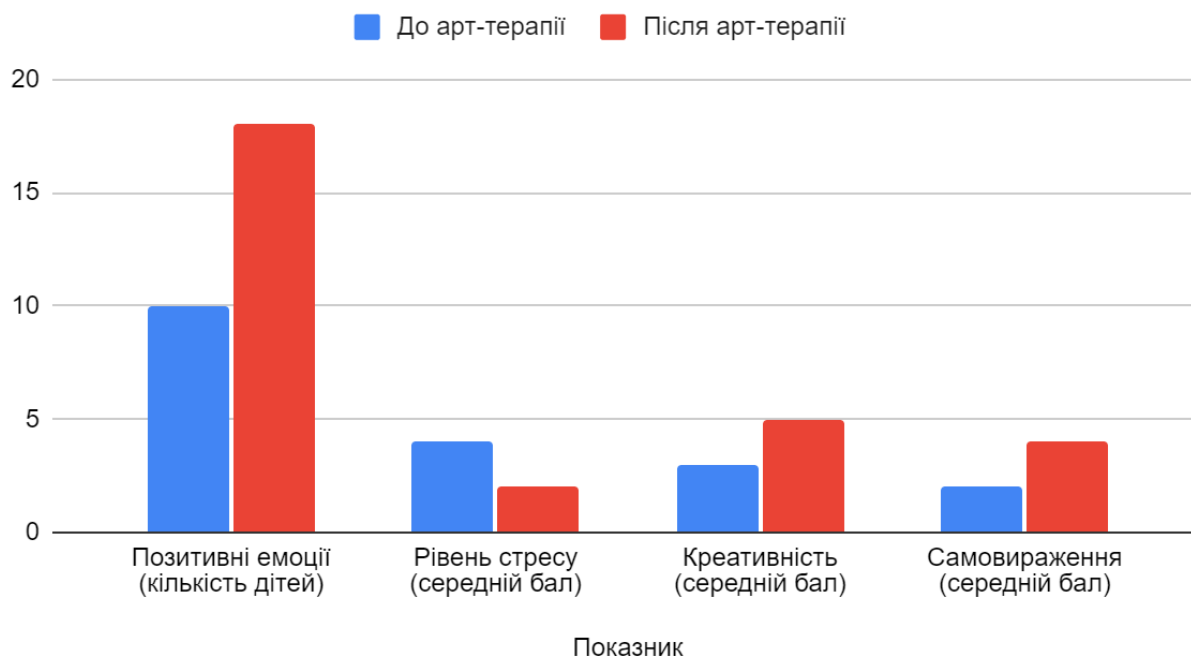
Таблиця 1. Показники ефективності арт-терапії.

Показник	До арт-терапії	Після арт-терапії
Позитивні емоції (кількість дітей)	10	18
Рівень стресу (середній бал)	4	2
Креативність (середній бал)	3	5

Самовираження (середній бал)	2	4
---------------------------------	---	---

Побудова діаграми.

Ефективність арт-терапії

Отже, як показали дослідження арт-терапія є ефективним методом розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей віком 5-7 років. Вона сприяє не тільки розвитку творчого потенціалу, але й покращенню емоційного стану та соціальних навичок дітей. Результати цього дослідження підтверджують доцільність використання арт-терапії в освітніх та виховних програмах для дітей молодшого віку.

3.3. Рекомендації щодо використання арт-терапії у самовираженні дітей

Програма корекції арт-терапії може бути складена з урахуванням конкретних потреб цільової аудиторії та цілей дослідження. Однак, ось декілька

загальних принципів та компонентів, які можна включити до програми корекції:

- Оцінка потреб: перед початком програми провести оцінку потреб кожного учасника, щоб краще зрозуміти їхні стан та цілі.
- Створення безпечного середовища: забезпечення безпечного та підтримуючого середовища для учасників, де вони можуть вільно виражати свої почуття та емоції.
- Стимулювання креативності: пропонування різноманітних вправ та завдань, які сприяють розвитку креативності та фантазії учасників.
- Самовираження через мистецтво: використання різних видів мистецтва, таких як малювання, ліплення, колажі, для допомоги учасникам виразити свої емоції та думки.
- Розвиток соціальних навичок: включення в завдання арт-терапії спільної творчості або групових вправ, щоб сприяти розвитку співпраці та комунікації між учасниками.
- Емоційна підтримка: надання можливості учасникам виразити свої емоції та отримати підтримку від терапевта та інших учасників групи.
- Оцінка та відстеження прогресу: регулярна оцінка та відстеження прогресу учасників для визначення ефективності програми та потреби в коригуванні.
- Залучення батьків або опікунів: забезпечення співпраці з батьками або опікунами учасників для підтримки результатів та впровадження набутих навичок в побутове середовище.

Стимулювання креативності може здійснюватися через різноманітні підходи та методи. Ось декілька способів, якими можна підтримати та розвивати креативність у дітей:

1. Вільне малювання і творчі завдання. Надайте дітям можливість малювати без будь-яких обмежень, щоб вони могли виразити свої ідеї та

фантазії. Також варто пропонувати творчі завдання, які заохочують дітей думати нестандартно і знаходити нові шляхи виразу.

2. Стимулюючі матеріали. Забезпечте доступ до різних мистецьких матеріалів, таких як різнокольорові олівці, фарби, клей, тканини, глина тощо. Різноманітність матеріалів сприяє розвитку творчості та експериментування.

3. Ігри та завдання на розвиток креативності. Використовуйте ігри та завдання, які спонукають дітей думати творчо. Це можуть бути ребуси, головоломки, творчі конструктори, казкові сюжети, рольові ігри.

4. Подорожі та спостереження. Організуйте подорожі до мистецьких галерей, музеїв, парків чи просто прогулянки навколо місцевих місць, що можуть надихнути дітей на нові ідеї та спостереження.

5. Заохочення експериментування. Підтримуйте дітей у спробах нових підходів, навіть якщо вони можуть виявитися неуспішними. Заохочуйте їх думати ширше та експериментувати з різними ідеями.

6. Колаборація та обмін ідеями. Створюйте можливості для співпраці та обміну ідеями між дітьми. Робота в групах часто сприяє виникненню нових ідей та розвитку креативних навичок.

Отже, складові компоненти можуть бути адаптовані відповідно до поставлених потреб розвитку креативності та цілей дослідження арт-терапевтичної програми. Запропоновані підходи можна поєднати для створення стимулюючого середовища, що сприяє розвитку креативності і самовираження у дітей.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження було зроблено наступні висновки, що арт-терапія виявляється потужним інструментом у розвитку креативних здібностей у дітей. Вона стимулює їх уяву, сприяє розвитку моторики та розвитку мислення. Участь у різноманітних художніх процесах допомагає дітям виявити свої внутрішні почуття та емоції, що сприяє їхньому самовираженню та самосвідомості.

Арт-терапія допомагає дітям навчитися ефективно виражати свої емоції, навіть ті, які вони можуть відчувати складністю говорити чи розуміти. Індивідуалізований підхід арт-терапії дозволяє дітям відчувати себе підтриманими та зрозумілими, що сприяє їхньому загальному самопочуттю та психологічному розвитку.

Загалом, висновки підкреслюють значення арт-терапії як ефективного засобу для розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей, а також вказують на необхідність подальшого дослідження та впровадження цього методу у педагогічну практику.

Наші дослідження також підкреслюють важливість психосоціального аспекту арт-терапії. Через спільну творчу діяльність діти навчаються спілкуватися, співпрацювати та вирішувати конфлікти, що сприяє розвитку їхньої соціальної компетентності. Індивідуальні заняття з арт-терапії дозволяють детально зосередитися на конкретних потребах дитини, що робить терапію більш персоналізованою та ефективною, а саме групові заняття сприяють розвитку комунікативних навичок та допомагають дітям вчитися співпраці та взаємодії.

Під час нашого дослідження у Комунальній установі Інклюзивно-ресурсного центру Прилісненської сільської ради, спостерігалася позитивна динаміка у розвитку самовираження у дітей, які займалися арт-терапією: вони стали більш відкритими, впевненими у собі та здатними до більш глибокого розуміння своїх емоцій і почуттів. Аналіз проведеного емпіричного дослідження підтвердив, що діти, які регулярно займаються арт-терапією,

демонструють значне підвищення рівня креативності порівняно з тими, хто не бере участі в таких заняттях.

Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини при впровадженні арт-терапії, оскільки кожна дитина має свої унікальні потреби та способи вираження. Інтеграція арт-терапії у навчальну програму може значно покращити якість навчання, сприяючи розвитку креативного мислення, уяви та пробудженню інтересу до навчання.

Впровадження арт-терапії у навчальний процес може стати дієвим засобом для розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей. Рекомендується організовувати регулярні заняття з арт-терапії в школах та дитячих садках. Використання арт-терапевтичних методик у психологічній практиці з дітьми сприяє подоланню психологічних труднощів, таких як тривожність, стрес та проблеми в комунікації.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що арт-терапія є потужним інструментом для розвитку креативних здібностей та самовираження у дітей. Впровадження арт-терапевтичних практик у освітні та психологічні програми може значно покращити якість життя та психічне здоров'я підростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арт-терапія в роботі психолога: інноваційні підходи : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Кропивницький, 20–27 квітня 2021 року / уклад. Молчанова О.М.; за заг. ред. Жосана О.Е. Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2021. 150 с.
2. Арт-терапія. Інноваційні психологічні технології / під ред. О. Тіунової. Випуск 6. Київ–Львів–Тернопіль: ЕЕАТА, 2019. 224 с.
3. Арт-терапія: техніки хорошого настрою та підтримки психологічного здоров'я. На Урок. 2021. URL: <https://naurok.com.ua/post/art-terapiya-tehniki-horoshogo-nastroyu-ta-pidtrimki-psihologichnogo-zdorov-ya>.
4. Білошицька А. В. Метод арт-терапії з подолання страхів у дітей, які тимчасово перебувають за кордоном / А. В. Білошицька ; наук. керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Лариса Олександрівна Гапоненко. – Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 81 с.
5. Бондар Л. М. Використання методів арт-терапії в роботі з дітьми дошкільного віку. *Педагогічний пошук*. 2014. №1. С. 54–57.
6. Василевська О. І. Методи арт-терапії в консультуванні. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1 т. С. 145-149.
7. Власюк М. Арт-терапія: лікування мистецтвом. Освіта.ua. 2009. URL:<https://osvita.ua/school/method/teacher/2624/>.
8. Вознесенська О.Л. Медіа-арт-терапія як засіб подолання наслідків і профілактики психотравми: практичний посібник. Київ: ФОП Назаренко Т. В., 2020. 124 с.
9. Гельбак А.М. Музикотерапія у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: навч.-метод. посіб. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2019. 56 с.
10. Диська І.О. Формування мовленнєвої активності у дітей дошкільного віку засобами арт-терапії (самоосвіта). Всеосвіта. 2020. URL:<https://vseosvita.ua/library/formuvanna-movlennevoi-aktivnosti-u-ditej-doskilno-go-viku-zasobami-art-terapii-samoosvita-287078.html>

- 11.Енциклопедичний словник з арт-терапії. О. Л. Вознесенська, О. О. Деркач, О. М. Скнар та ін.; [за заг. ред. О.Л. Вознесенської, О.М. Скнар]. Київ : Золоті ворота, 2017. 312 с. <https://mediaosvita.org.ua/book/entsyklopedychnyj-slovnyk-z-art-terapiyi/>
- 12.Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
- 13.Кашуба Є. Арт-терапія в навчанні дітей з особливими потребами. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2018. № 3. С. 30-32.
- 14.Колпакчи О. Арт-терапія: курс лекцій. К.: Центр учбової літератури, 2018. 288 с.
- 15.Кошель А.П., Кульбако Н.П. Використання елементів арт-терапії в умовах освітнього процесу закладів дошкільної освіти: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта», методистів, вихователів закладів дошкільної освіти та батьків дітей дошкільного віку. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2020 – 90 с.
16. Короход Я.Д. Особливості психологічної корекції арт-терапевтичними методами. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Том 32 (71). С. 94–98.
- 17.Кузьменко Т.М. Інноваційний арт-терапевтичний інструментарій для психоконсультації та психокорекції: навчально методичний посібник. Переяслав Хмельницький: 2018. 127 с.
- 18.Молчанова О. М.Застосування лінійкаракулів та геометричних форм у процесі спонтанної творчості терапевтичного малювання. О. М.Молчанова. Кропивницький, 2020. 79 с.
- 19.Мамічева О.В. Діагностика та корекція порушень психофізичного розвитку дітей: навчально-методичний посібник зі спеціальної психології. Слов'янськ : Вид-во Б.І. Маторіна, 2017. 256 с.
- 20.Притула О. А. Подолання стресу: метод арт-терапії. *Перспективи і інновації науки № 12 (30)*, 2023. С. 714 – 722.

- 21.Притула О. А. Інтеграція арт-терапії при лікуванні посттравматичного стресового розладу. *Наукові перспективи Випуск № 7 (37), 2023. С. 683 – 693.*
22. Музикотерапія в Україні: зб. статей / пер. з нім. Г. Котовські, К. Поліщук; за заг. ред. Львова О., Вознесенської О. Львів: БОНА, 2018. 76 с.
- 23.Савінова Н. В., Серета І. В., Борулько Д. М. Технології корекційно-виховного процесу : навчально-методичний посібник. Миколаїв. Іліон, 2018. 172 с.
- 24.Скарбничка арт-терапевта: практикум за заг. редакцією М. Б. Перун, О. М. Цимбали. Львів, 2019. 84 с.
- 25.Тараненко Р.К., Горбань О. В. Практична арт-терапія: збірник арт-терапевтичних технік і методик. Кропивницький: НВЦ УІАТАП,2020. 85 с.
- 26.Терлецька Л. Г. Психологія здоров'я: арт-терапія малюнком: навч.посіб. Київ: Слово, 2019. 150 с.
27. Чорноус Н. О. Роль і місце арт-терапії у формуванні комунікативних навичок дітей з особливими потребами. *Психологія: реальність і перспективи Випуск 11, 2018. Збірник наукових праць РДГУ С. 177-183.*
- 28.Atamanchuk N., Yalanska, S., Tur, O. Preschool children's creative development of practical art methods. *Psychological Journal*, 2020. 6(10), p.17-28. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.10.2>
- 29.Atamanchuk N., Yalanska, S., Tur, O. Preschool children's creative development of practical art methods. *Psychological Journal*, 2020. 6(10), p.17-28. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.10.2>
- 30.Vettori, N.; Maran, T.; Andreatta, P. Frühes Trauma – spätere Delinquenz?/ Vettori, Nadia; Maran, Thomas; Andreatta, Pia /Die Bedeutung traumatischer Kindheit für delinquentes Verhalten in der Adoleszenz. Februar 2018, 12. – Jahrgang, Heft 1. – Pp. 38-49. – DOI 10.21706/tg-12-1-38. – [Електронне

джерело]. URL: [//www.traumaundgewalt.de/article/tg_2018_01_0038-0049_0038_01](http://www.traumaundgewalt.de/article/tg_2018_01_0038-0049_0038_01)